

НАУКОВА СПАДЩИНА ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 340.6–92

Лісовий В. М., д-р мед. наук, проф., чл.-кор. НАМН України, заслужений лікар України, ректор Харківського національного медичного університету,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2301-2229>,

e-mail: rektor@knmu.kharkov.ua

Ольховський В. О., д-р мед. наук, проф., чл.-кор. Міжнародної академії інтегративної антропології, завідувач кафедри судової медицини, медичного правознавства ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2843-2692>,

e-mail: prof_olkhovsky@ukr.net

Кравченко Ю. М., начальник Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи,

ORCID: 0000-0002-1744-579X,

e-mail: 481850715@ukr.net

Мясоедов В. В., д-р мед. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України, проректор з наукової роботи Харківського національного медичного університету,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7135-4672>,

e-mail: prorector_nr@knmu.kharkov.ua

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ: ДО 150-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЗАСЛУЖЕНОГО ПРОФЕСОРА М. С. БОКАРІУСА

2019 рік є визначальним в історії Харківського національного медичного університету (ХНМУ). По-перше, в цьому році виповнюється 215 років з дня заснування самого університету – в минулому це був медичний факультет Імператорського Харківського університету. По-друге, як завжди, кожного року ми відзначаємо ювілеї видатних вихованців та фундаторів харківської вищої медичної школи. Кожного року вшановується багато видатних імен. Але цей рік для харківської медичної спільноти особливий. Ми згадуємо та відзначаємо славетний 150-річний ювілей з дня народження вченого, який поєднав дві вищі наукові школи Харкова – медичну та юридичну. Це людина – легенда. Це людина, що віддала все своє життя служінню новому на той час напрямку медичної науки – судовій медицині. Мова йде про Заслуженого професора Миколу Сергійовича Бокаріуса – видатного вітчизняного вченого, судового медика та криміналіста, реформатора і організатора вищої медичної освіти, сучасної судово-медичної служби та судової експертизи в Україні, талановитого педагога, лінгвіста та просвітителя, одного із засновників післядипломної медичної освіти в Україні.

Микола Сергійович у 1895 році з відзнакою закінчив медичний факультет Імператорського Харківського університету та був обраний на посаду позаштатного ординатора факультетської хірургічної клініки (керівник – професор В. Ф. Грубе), де займався патологоанатомічними та патогістологічними дослідженнями клінічного матеріалу. У 1897 році він обирається на посаду помічника прозектора кафедри судової медицини, якою керував професор Ф. О. Патенко. У 1901 році стає прозектором кафедри, а в 1902 році при Московському університеті успішно захищає докторську дисертацію «Кристаллы Флоренса, их химическая природа и судебно-медицинское значение». У 1903 році Микола Сергійович обирається на посаду приват-доцента, а в 1910 році – на посаду завідувача зазначеної кафедри. У тому ж році він отримує вчене звання професора. З 1905 р. він почав викладати судову медицину на юридичному факультеті університету. Педагогічна діяльність М. С. Бокаріуса визначалась невпинним прагненням до удосконалення навчального процесу. Він ґрунтовно перебудовує навчальний процес на кафедрі. Із пасивного слухача студент стає активним та самостійним учасником педагогічного процесу. Це здійснювалось запровадженням самостійної роботи студентів, максимальною наочністю викладання, наближенням лекцій та семінарських

заняць до потреб практичної експертної діяльності. Микола Сергійович підготував та видав близько 20 посібників (методичних вказівок) до практичних занять з судової медицини. Лекції М. С. Бокаріус читав на високому науковому рівні, оскільки неодноразово знайомився з викладанням судової медицини на кафедрах різних університетів Європи – Берліні, Лейпцигу, Відні. У своїй педагогічній діяльності він керувався глибокою любов'ю та повагою до студентів, неодноразово підкреслював, що девізом його життя є слова: «Ми для студентів, а не студенти для нас».

У 1913 р. під керівництвом проф. М. С. Бокаріуса був збудований новий окремих будинок для кафедри судової медицини Імператорського Харківського університету з приміщенням (моргом) для судово-медичних розтинів трупів (за адресою: вул. Сумська, 41 – поряд з сучасним майданом Свободи). Враховуючи високий науковий рівень проведення судово-медичних експертиз на кафедрі під керівництвом професора М. С. Бокаріуса, його особистий авторитет, обладнання та достатні площі приміщень, кафедра у подальшому була перейменована в Інститут судової медицини Імператорського Харківського університету. Це був перший інститут серед подібних у всій Російській імперії. Після жовтневого перевороту 1917 р. у Харкові, починаючи з 1919 р. створюється державна судово-медична експертиза за типом посадової, а саме – 24 грудня 1919 року затверджується посада Старшого міжрайонного судово-медичного експерта. У січні 1920 року ця посада реформується в Губернського судово-медичного експерта при Харківському губернському відділі охорони здоров'я. У цьому ж році в Харкові, який на той час фактично став столицею УРСР, на базі Інституту судової медицини Харківського університету, при Народному комісаріаті охорони здоров'я України був створений судово-медичний відділ. Це стало початком організації державної судово-медичної служби в цілому в Україні. Судово-медичний відділ очолив професор Бокаріус Микола Сергійович, який стає, таким чином, першим керівником судово-медичної служби України. Крім того, у 1920 р. проф. М. С. Бокаріус стає деканом медичного факультету університету. У 1921 р. при Харківському губернському відділі охорони здоров'я створюється Судово-медична лабораторія (прообраз сьогоденного Обласного бюро судово-медичної експертизи). Науковим керівником лабораторії на громадських засадах стає професор М. С. Бокаріус (очолював її до 1925 р.). У 1922 році Судово-медичний відділ Народного комісаріату охорони здоров'я ліквідується і замість нього при лікувальному відділі комісаріату створюється Судово-медичний стіл. Проф. М. С. Бокаріус не розділяє ці перетворення і залишає роботу в Народному комісаріаті охорони здоров'я, продовжуючи наукове керування Харківською обласною судово-медичною лабораторією. 15 жовтня 1923 р. Судово-медичний стіл скасовується. При організаційному відділі Народного комісаріату охорони здоров'я створюється Головна судово-медична інспектура з її безпосереднім підпорядкуванням Наркомові охорони здоров'я України. Очолює Інспектуру проф. М. С. Бокаріус (керує нею до 1926 р.). У 1923 р. також при безпосередній участі проф. М. С. Бокаріуса в Харкові створюється Кабінет наукової судової експертизи, який він і очолив. У цьому ж році він також очолив науково-технічний відділ Харківського карного розшуку, а з 1924 р. став консультантом Головного управління міліції та розшуку Наркомату внутрішніх справ України. У 1925 р. Кабінет науково-судової експертизи реорганізується в Інститут науково-судової експертизи, а проф. М. С. Бокаріус стає його незмінним до своєї смерті директором. У лютому 1925 р. вперше в Україні проф. М. С. Бокаріус організовує та проводить у Харкові спеціальні шеститижневі курси з підготовки лікарів-експертів для Харківської та інших губерній України. У квітні цього ж року уряд України присвоїв проф. М. С. Бокаріусу (одному з перших серед професорів України) Почесне вчене звання Заслужений професор УРСР. У період з 13 по 17 травня 1925 року в місті Харкові відбувається Перший Всеукраїнський судово-медичний з'їзд, ініціатором та організатором якого став Заслужений професор М. С. Бокаріус. У роботі з'їзду приймало участь 27 делегатів з різних куточків України, серед яких було 17 судово-медичних експертів. Проведення з'їзду було обумовлено обставинами того часу, оскільки в цей період накопичилось багато організаційних проблем у судово-медичній експертизі України, вирішення яких потребувало громадських слухань і ухвалення. На цьому з'їзді було визначено пріоритетні напрямки розвитку теорії та практики судової медицини. Головна мета проведення Першого Всеукраїнського судово-медичного з'їзду полягала, в першу чергу, у реформі судово-медичної служби УРСР. Під час з'їзду делегатом Е. Ф. Розвадовським, співробітником Народного комісаріату юстиції, було поставлено питання про створення Інституту кримінології та судово-медичної експертизи та про перехід судово-медичних установ в систему Народного комісаріату юстиції. Більшість делегатів з'їзду, у тому

числі проф. М. С. Бокаріус, підтримали цю ініціативу та ухвалили відповідне рішення. Цей крок був обумовлений тим, що в системі Народного комісаріату охорони здоров'я не було ніякої можливості підняти судово-медичну експертизу на необхідний високий рівень, а відношення Народного комісаріату охорони здоров'я до інтересів і потреб судово-медичної експертизи було, м'яко кажучи, «неуважним». Питання про перепорядкованість судово-медичної служби Наркомюсту було не нове. Воно неодноразово піднімалось як до революції 1917 року, так і після неї, у 1919 році, але у кожному випадку воно позитивного рішення не отримувало. Історія мала повторення і цього разу. Судово-медична служба залишилась в системі Народного комісаріату охорони здоров'я, а проф. М. С. Бокаріус у 1926 році залишив свою роботу у Народному комісаріаті охорони здоров'я і сконцентрував свою роботу на посаді директора Інституту науково-судових експертиз (нині ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса) та на посаді завідувача кафедри судової медицини Харківського медичного інституту (нині – кафедра судової медицини, медичного правознавства ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса ХНМУ). Одним із рішень, ухвалених з'їздом, було перейменування назви «судовий лікар-експерт» на – «судовий медик». За думкою проф. М. С. Бокаріуса, «судово-медичний експерт» – це особа, що залучається правоохоронними органами для проведення судово-медичних експертиз, а «судовий медик» – поняття більш широке, це особа, яка залучається не тільки для проведення судово-медичних експертиз, а й бере безпосередню участь у наукових дослідженнях, навчальному процесі тощо. Виконуючи велику педагогічну роботу та вважаючи себе, у першу чергу, педагогом, М. С. Бокаріус розумів, що викладацька робота може бути плідотною лише за умовсполучення її з науково-дослідною діяльністю. Особливу його увагу приваблював розділ судової медицини – дослідження речових доказів. У 1910 році він видає посібник «Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств». Справі становлення та розвитку судово-медичної експертизи також служили його капітальні підручники та монографії: «Краткий курс судебной медицины» (1911 р.), «Судебная медицина в изложении для юристов» (1915 р.), «Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании» (1925 р.), «Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его» (1929 р.), «Судебная медицина для медиков и юристов» (1930 р.). У 1926 р. за редакторством М. С. Бокаріуса вперше в Україні видається науковий журнал «Архив криминологии и судебной медицины», що містить реферати статей на багатьох мовах країн Європи та Америки. Упродовж 1926–1927 рр. виходить 5 його номерів, які розповсюджуються майже по всій Європі та країнах Америки. М. С. Бокаріус був також членом редколегії журналу «Вопросы криминологии и научно-судебной экспертизы», який почав видаватися у Харкові з 1931 р. Засл. проф. М. С. Бокаріус був членом Вчених рад Наркоматів освіти та охорони здоров'я України, членом-кореспондентом товариства судової медицини та криминології Сан-Пауло (Бразилія) та членом Всесвітнього есперантського союзу лікарів (Брюссель, Бельгія). Загалом він виконав та опублікував близько 50 фундаментальних наукових робіт, також був редактором журналу «Питання криміналістики та науково-судової експертизи». Надзвичайно великою була також практична експертна робота М. С. Бокаріуса – близько 5000 експертних досліджень різноманітних речових доказів та понад 3000 судово-медичних розтинів трупів.

Отже, весь життєвий шлях Миколи Сергійовича – це почесний шлях ученого, практика і громадського діяча, який творчо розвивав кращі традиції своїх Учителів, шлях, що дав йому світове ім'я. Фундаментальні праці і експериментальні роботи М. С. Бокаріуса з різних питань судової медицини та криміналістики до цього часу є міцним науковим підґрунтям для сучасної вітчизняної судово-медичної експертизи та криміналістики. Заслужений професор М. С. Бокаріус підняв судову експертизу України на європейський та світовий рівень. Усі такі покоління судово-медичних експертів України успішно розвивають судово-медичну науку, експертизу та криміналістику на створеному ним науковому фундаменті.

Список використаних джерел:

1. Історія Харківського державного медичного університету: 1805–2005 / за ред. А. Я. Циганенка. Харків : ВПЦ «Контраст», 2005. 742 с.
2. Цимбал М. Л., Дереча Л. М. Роль М. С. Бокаріуса у становленні вітчизняної криміналістики і судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наук. праць ХНДІСЕ. Вип.4. Харків : Право, 2004. С. 74–80.
3. Цыганенко А. Я., Шупик Ю. П., Ольховский В. А. Достижения кафедры судебной медицины Харьковского государственного медицинского университета: к 200-летию основания. *Актуальні питання та*

перспективи розвитку судової медицини та криміналістики : матеріали міжн. наук.-практ. конф. судових медиків та криміналістів. Харків : Гриф, 2005. С. 5–13.

4. Лісовий В. М., Тацій В. Я., Сташис В. В. та ін. Дві харківські наукові школи в життєвій долі професорів Бокаріусів. *Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю «Бокаріусовські читання». Харків : Оберіг, 2009. С. 5–7.

5. Лесовой В. Н., Ольховский В. А., Бондаренко В. В. Значение работ Заслуженного профессора Н. С. Бокариуса в контексте развития отечественной судебной медицины начала XX века. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наук. праць ХНДІСЕ. Вип. 9. Харків : Право, 2009. С. 574–584.

6. Лесовой В. Н., Клюев А. Н., Ольховский В. А. и др. Личность Заслуженного профессора Н. С. Бокариуса в отзывах его зарубежных современников. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наук. праць ХНДІСЕ. Вип.16. Харків : Право, 2016. С. 421–427.

УДК 343.98

Шепітько В. Ю., д-р юрид. наук, професор завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0719-2151>,

e-mail: shepitko.valery@gmail.com

Шепітько М. В., д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7164-8037>,

e-mail: shepitko.michael@gmail.com

ПРОБЛЕМИ МЕДИЧНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ У ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА М. С. БОКАРІУСА

Професор М. С. Бокаріус є фундатором криміналістичного напрямку у вітчизняній судовій медицині, використання медичних знань (знань лікарів) для криміналістичних цілей [1, с. 44–49; 2, с. 55–59]. У багатьох працях науково-дослідницька діяльність М. С. Бокаріуса була спрямована на дослідження речових доказів, що сприяло формуванню та застосуванню медичної криміналістики. Перші його наукові праці були присвячені різним питанням, але вже в цей період часу намітився окремий розділ судової медицини, який привертав найбільше його уваги – це дослідження речових доказів. З 8 робіт, опублікованих з 1900 до 1902 року, 5 були присвячені реакції Флоренса (Florence'a), яка була запропонована автором у 1897 р., як специфічна реакція на сперму [3, с. 135]. У 1902 р. М. С. Бокаріус захистив докторську дисертацію за темою «Кристаллы Florence'a, их химическая природа и судебно-медицинское значение» [2, с. 56]. За результатами подальших наукових пошуків (1913–1915 рр.) М. С. Бокаріус публікує три роботи, які стосуються вивчення плям крові (зокрема, дослідження кристалів Тейхмана) [3, с. 140].

Медична криміналістика відбиває певний зв'язок між знаннями судової медицини та теорією судових доказів. У сучасних умовах термін «медична криміналістика» застосовується у наукових джерелах та нормативно-правових актах, але не є поширеним. Зокрема, словосполучення «судово-медична криміналістика» і «медична криміналістика» використано у чинному нормативно-правовому акті – наказі Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17.01.95 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 26 липня 1995 р. за № 248/784) «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» та Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної криміналістики бюро судово-медичної експертизи. У п. 1.2. Правил вказано, що експертизи у відділенні проводяться з метою визначення знарядь травми, їх диференціації та ідентифікації на підставі вивчення ушкоджень на тілі, одязі, взутті потерпілого [4].

Дискусійною на сьогодні є проблема віднесення медичної криміналістики до судово-медичної або криміналістичної галузі знань. Існує думка, що це «нова, особлива галузь судово-медичної науки» [5, с. 10] або «галузева криміналістика» [6, с. 9]. У будь-якому разі мова йде про комплекс медичних та криміналістичних знань.

Медична криміналістика – це комплексна галузь знань, яка використовується під час здійснення юридичної діяльності – розкриття і розслідування злочинів або судового розгляду кримінальної справи. Використання даних медичної криміналістики пов'язане з дослідженням